

CİLT 1

GÜZ 1414/1993

SAYI 1

İSLÂMÎ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

inkılâb

Batılı Bilim adamları ve Arap Dünyasında İslâm'ın Yeniden Doğuşu

Muhammed Karbal **

Bazı Arap ülkelerindeki siyasî hayat, son yirmi yıldır çeşitli İslâmî gruplar tarafından etkilenmektedir. Bu gruplardan bazıları hükümetlerinin icraatına karşı olan hoşnutsuzluklarını, değişim için gerekli olan mevcut siyasî yolları kullanarak dile getirmekte, bazıları da şiddete başvurumaktadırlar. Silahlı protestolar giderek bombalama, suikast ve kitle gösterilerine dönüşmüştür.

Lübnan'daki İsrail, Amerikan ve Fransız kuvvetlerine karşı intihar saldırıları ve silahlı mücadeleler olmuştur (1982-83). Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat, İslâmî hareketin üyeleri olan subay ve askerler tarafından 1981'de öldürülmüştür. Başka bir silahlı mücadele Suriye İslâm Cephesi tarafından rejime karşı 1976-82 yılları arasında başlatılmıştır. 1980'li yıllar boyunca da Fas, Cezayir ve Tunus hükümetlerine karşı sayısız gösteriler yapılmıştır.

Diğer Müslüman gruplar da ülkelerinin idaresinde söz sahibi olmaya çalıştılar. Mısır'daki Müslüman Kardeşler Örgütü, önde gelen üyelerini Mısır Parlamentosu'ndaki seçimlerde aday olmaya teşvik etti. Oysa örgüt, Mısır yasalarına göre kanunî bir parti olarak tanınmıyordu. Yasal bir parti olan Vefd, Müslüman Kardeşler Örgütü'nün kendi bayrakları altında seçime katılmasına izin verdi. Sonuç olarak örgüt üyeleri Vefd partisinin çizgisinde olmaktan çok kendi ideolojileri ve siyasî inançlarıyla seçildiler. Ürdün'de ise Müslüman Kardeşler Örgütü 1988 seçimleri sırasında bağımsız bir parti olarak kampanyasını sürdürdü ve san-

* Mohamed Karbal, "Western Scholarship and the Islamic Resurgence in the Arab World," *AJISS*, Vol. 10, No. 1 (Spring 93), ss. 49-59.

** Mohamed Karbal; Iowa, Cedar Rapids'de, Mount Mercy Koleji'nin Siyasal Bilimler Bölümü'nde doçenttir.

dalyelerin yüzde yirmisini kazandı.

Birçok hükümet, bilimadamı, özel ve resmî kuruluşlar, Arap ülkelerinin ekonomik ve stratejik önemleri nedeniyle bu olaylara büyük ilgi gösterdiler. Bu hadiseyi anlamak amacıyla akademik toplantılar yapıldı, kitap ve makaleler yayınlandı, araştırmalar için mâlî kaynaklar ayrıldı. Batılı ve Arap bilimadamları bu olayı *köktenci İslamcılık, yeniden doğuş, uyanış, reformculuk, diriliş, yenileniş, militanlık* veya sadece *İslâm'a dönüş* gibi etiketlerle tanımlamaya çalıştılar. Fakat birçok Müslüman "İslâmî uyanış" anlamına gelen Arapça bir terim olan "*el-sahve el-İslâmiye*"yi kullandı. Etiket ne olursa olsun, İslâmî hareketler buldukları ülkelerin sosyal, ekonomik ve siyasî yapısını değiştirmeye çalışmaktadırlar.

Bu çalışma Arap dünyasında yakın zamanlarda meydana gelen İslâmî diriliş üzerine yazılmış önemli eserleri inceleyecektir. Son otuz yıldaki İslâmî dirilişin sebeplerini anlamaya çalışan bu eserlerin çoğu önyargılıdır. Çalışmanın esas amacı, Arap ülkelerinde günümüzde görülen İslâmî dirilişin gerçek sebeplerini ortaya çıkarmak için bu eserlerin birçoğunu araştırarak incelemektir.

Aynı zamanda, bilim adamlarının bu olay üzerinde bir sonuca varmadan önce gözönünde bulundurmaları gereken sebepler de tartışılacaktır.

İslâmî Diriliş Hakkındaki Batılı Görüşler

Arap ülkelerinde yakın zamanlarda görülen İslâmî dirilişi açıklamak için Batılı bilimadamları değişik yaklaşımlarda bulundular. Bazıları, İslâmî hareketin sosyal temeli hakkında, onun toplumsal katmanlarını, toplanma metodlarını ve organizasyonunu tanımlayıcı kitaplar yazarak davranışçı yaklaşımı denediler. Bazıları da gelişimci yaklaşımı kullanarak bu hadisenin sebeplerini açıklamaya çalıştılar. Hepsi de modernleşmenin ve geleneksel toplumdan modern topluma geçişin Müslümanları, İslâm'a ve onun "gelenekçi" tabiatına katı bir dönüş yapmaya zorladığı sonucuna vardılar.

Batılı Ortadoğu araştırmacılarının bu konuda ilk başvurdukları kitaplardan Manfred Halpern'in "Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki Sosyal Değişimin Siyaseti"dir. Bu eser Ortadoğu'nun toplumsal gruplarını ve kurumlarını inceleyerek onun gelecekteki siyasetini anlamaya çalışmaktadır. "Neo-İslâm Totalitarizmi" adlı bütün bir bölüm, yazarın, Ortadoğu'da modernleşmeyi engelleyen birçok sosyal ve psikolojik unsurlardan biri olarak gördüğü İslâmî hareket üzerinde durmaktadır.

Halpern, İslâmî hareketleri ve özellikle de Mısır'daki Müslüman Kardeşler

Örgütü'nü bütün detaylarıyla incelemekte, akademik bakımdan tartışılabilir bir üslûpla İslâmî hareketin tabiatını şu şekilde açıklamaktadır:

Neo-İslamcı totaliter hareketler gerçekte faşist hareketlerdir. Karizmatik liderlerinin gücünü ve hareketin dayanışmasını arttırmak için öfke ve şiddeti kullanırlar. Onlara göre, siyasî alanda başarılı olabilmek için maddî bakımdan gelişmek birinci amaçtır ve ister şahsî, ister toplumsal olsun, her türlü özgürlük tamamen reddedilmelidir. Kahramanlıklarla dolu bir geçmişi takdir ederler ama kendi geçmişleri ya da şimdiki problemleri hakkındaki bütün serbest eleştirileri ve incelemeleri kısıtlarlar.¹

Öyle anlaşılmaktadır ki Halpern, Mısır'daki Müslüman Kardeşler Örgütünü, onun ideolojisini tarafsız bir şekilde incelemeyen, "faşist" ve "totaliter" olmakla suçlamaktadır. Kitabında bahsettiği gibi A.B.D. Hükümetinin Devlet Bakanlığı'nda (State Department) on yıl geçirmek onu, dürüst bir bilim adamından çok bir bürokrat gibi, kendi ülkesi için neyin iyi olacağı açısından düşünmeye alıştırmış. Oysa o kadar yıllık devlet hizmetinden sonra Halpern'in bize, İslâmî hareketlerle ilgili daha dürüst bir tablo çizmesi beklenirdi.

Müslüman Kardeşler, 1920'lerin İtalya'sındaki faşistler gibi milliyetçi fanatikler değillerdir. Onlar yirminci yüzyılın başında bir kısım Mısırlı'nın taraftar olduğu Mısır milliyetçiliği fikrine tamamen karşıydılar. Aynı zamanda eğer İslâm birliğini sağlamaya hizmet etmiyorsa, Arap milliyetçiliğini de, bu kavramın ırkçı olması ve bu yüzden İslâm'ın bütün ırklar arasındaki eşitlik ilkesine ters düşmesi sebebiyle reddetmişlerdir.

İslâmî hareketin üyeleri, liderin mutlak otoritesine ve ona tapınılmasına her zaman karşı olmuşlardır. Tam tersine, üyelerinin tavsiyelerini ve önerilerini dikate almayan bir lider eleştiriye maruz kalır.

Mısır'lı Müslüman Kardeşler hiçbir zaman geriye dönüş ideolojisini yaymadılar, yedinci yüzyılın ihtişamına dönüş çağrısı yapmadılar. Bunun yerine Müslümanlar'ın modern çağa uyabilmelerini sağlayacak ve geleneklerinin zincirlerini kırmalarına yardımcı olacak birçok önerilerde bulundular. Müslüman Kardeşler, diğer İslâmî hareketlerden farklı olarak Şeriat'ın umumî ve esnek olduğuna ve günümüzün problemlerine uygun olabilmesi için sadece günümüzün şartlarına göre yeniden yorumlanması gerektiğine inanıyorlardı.²

1960'larda bazı Müslüman yazarlar halkın desteğini alabilmek için lâik ide-

(1) M. Halpern, *The Politics of Social Change in the Middle East and North Africa (Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki Sosyal Değişimin Siyaseti)*, Princeton; Princeton University Press, 1963, ss. 135-6.

(2) R. Mitchell, *The Society of the Muslim Brothers*, London: Oxford Un. Press 1969, 239.

olojilerden istifade etmeleri gerektiğini düşündüler. Böylece İslâm'ın siyasî düşüncesiyle uyuşmayan kavramlar kullanmaya başladılar. En çok kullanılan terim "İslâm sosyalizmi" idi. Maalesef Halpern, "neo-İslâmcı totaliter" hareketlerin İslâm "sosyalizm"ini, onaltıncı yüzyılın "Alman Anabaptistleri" ve yirminci yüzyılın daha çok nazileri olarak bilinen Alman Nasyonal Sosyalistleri'yle kıyaslamaktadır.³

Halpern aynı zamanda İslâmî hareketleri, onların programlarını, belirli problemlerin dikkatle plânlanmış sonuçları olarak değil de gelip geçici bir "ruh haleti" olarak görerek gözden düşürmeye çalışıyor. İslâmî hareketler tarafından kullanılan taktikleri anlattığı bölümü olduğu gibi veriyoruz.

Faşizm gibi neo-İslâmcı totalitarizm de mücadelenin, gerginliğin ve şiddetin kurumlaşmasını temsil etmektedir. Modern hayatın; düşünce ve teknolojiye ilerleme, özgürlük ve güvenliğin uzlaşması, rakip liderler arasındaki ilişkiler gibi en temel toplumsal sorunlarını bile çözmeyi başaramayan hareket, kendi mantığı ve enerjisiyle hedefine kanun dışı terör, kurnazlık ve öfkeyle varmaya zorlanmaktadır. Yetenekli bir devlet adamı sadece halkı kontrol etmek için kuvvetli bir âlet olarak görülmektedir. Kuvvetin ve bağlılığın odak noktası hareketin kendisidir. Başka yerlerdeki faşist hareketler gibi, üyelerinin bütün hayatını neo-İslâmcı totalitarizme bağlayacak kadar da organize eder.⁴

Islamic Resurgence in the Arab World (Arap Dünyasındaki İslâmî Diriliş) adlı kitabın "Petrol ve İslâmî Diriliş" başlığını taşıyan bölümünde Daniel Pipes sormaktadır: "Müslümanların giderek daha çok siyasî bir bağ ve sosyal bir ideal olarak İslâm'a dönmelerinde etkili olan nedir?" Cevap olarak Arap dünyasındaki Suudî ve Libya kökenli hareketler üzerinde durmaktadır. Bu ülkelerin petrol ihracatlarının yakın zamanlardaki İslâmî dirilişin en birinci sebebi olduğunu ileri sürmektedir. Aynı zamanda Libya ve Suudî Arabistan'ın Arap dünyasındaki İslâmî hareketlere de finansal destek sağladıklarını söylemekte ve çalışmasını aşağıdaki sözlerle sona erdirmektedir:

Petrol fiyatları ve petrol tüketimi yüksek olduğu sürece servetten ve güçten faydalanmaya devam edeceklerdir, ama enerjinin değişmesi gerektiğinde İslâmî dirilişin büyük bir bölümünü besleyen petrol temelli servet çökecektir. İslâmî hareketin günümüzdeki faaliyetleri OPEC patlamasıyla birlikte yok olacaktır. İslâmî dirilişin ne zamana kadar süreceğini, herşeyden çok petrol pazarı belirleyecektir.⁵

(3) Halpern, *The Politics of Social Change*, s. 143.

(4) a.g.e., ss. 140-1.

(5) D. Pipes, *Islamic Resurgence in the Arab World*, Ed. A. Dassouki New York: Praeger, 1982, s. 51.

Bu Pipes'in İslâm'ın yeniden doğuşunu 1970'lerin başlarında petrol patlamasına ilk bağlayışı değil. 1980'de de şöyle demişti: "Petrol patlaması, Müslümanlar'ın bilinçlenmesinde bir dönüm noktası oldu, İslâm'ın siyasî faaliyetlerinin yayılması için gereken yolu o açtı."⁶

Şimdi Pipes'a sorum şu: 1990'lar, petrol fiyatlarının artmasıyla başladığına göre ve hatta bu artış 1970'lerden de yüksek olduğuna göre, İslâmî faaliyetlerin yeniden yükseliş kaydetmesini bekliyor mu? Ortadoğu'daki Körfez Savaşı, İslâm'ın yeniden doğuşunu petrol fiyatlarındaki artışa bağlamakla Pipes'in yanıldığını gösteriyor. Savaş sona ermeden önce petrol fiyatları varil başına 40 dolar arttı ve bunun Pipes'in anladığı anlamda İslâmî diriliş üzerinde hiçbir etkisi olmadı.

Pipes'in, petrol patlamasının büyük bir etkisi olduğu ve İslâm'ın yeniden doğuşunu sağladığı sonucuna varması iki sebepten dolayı mantıksızdır. Birincisi, petrol gelirleri İslâmî hareket liderlerinin ceplerine değil, devlet hazinelerine gitmektedir. İkincisi de, son birkaç yıldır petrol fiyatlarındaki düşme, İslâmî hareketlerin amaçlarına ulaşmaktaki kararlılıklarını etkilememiştir. Örnek olarak, Mısır'daki Müslüman Kardeşler Örgütü, 1985'den beri parlamento seçimlerine katılmaktadır ve siyasî güçler arasında ikinci sıradadır.

Pipes ve diğerleri tarafından gözardî edilen önemli bir unsur da günümüzdeki İslâmî dirilişin son yirmi otuz yılda doğmadığıdır, İslâm'ın mesajı, Peygamber Hz. Muhammed tarafından getirildiğinden beri vardır. İslâm'a dönüş için çağrı yapanlar, İslâm devleti kurmaya yönelik yaklaşımlarında farklılıklar göstermelerine rağmen aynı nihai amaca inanmaktadırlar. Bazıları politik sistemde de değişiklik yaratması ümidiyle, toplumu aşağıdan yukarıya doğru değiştirmek için sosyal değişim ve İslâm'ı yayma çağrılarını yapmaktadırlar. Bazıları da lâik hükümetlerin baskısı karşısında şiddete başvurmaktadırlar.

İslâmî köktencilik doğuşu için günümüzdeki ekonomik krizin sorumlu tutulduğu başka bir yorum da *The Middle East: From Transition to Development* (Ortadoğu: Geçişten Gelişmeye)de "İslâm'ın Sözde Rönesansı" başlıklı bölümde yapılmıştır. Bu makalede Antoine Wessels, İslâm'ın sözde rönesansının bölgenin nüfus patlamasının sonucundan başka birşey olmadığını iddia etmektedir. Ona göre bu gelişme, Müslümanların doğum oranının çok yüksek olduğu Üçüncü Dünya ülkelerinde yer almakta. Wessels, çoğu Müslümanın okuma yazma bilmediğini ve bunun sonucu olarak da siyasî ve ideolojik sömürüler için kolay bir av olduklarını söyleyerek, yorumlarına devam ediyor.

(6) D. Pipes, "This World Is Political; The Islamic Revival in the Seventies" (Bu Dünya Siyasîdir: Yetmişlerdeki İslâmî Diriliş), *Orbis*, No. 24 (1980), s. 20.

Wessels, İslâm'ın yakın zamanlardaki yeniden doğuşunda, siyasî liderler tarafından siyasî amaçlarına ulaşmak için kullanıldığını iddia ederek sonuca ulaşıyor. Örnek olarak da İran devriminin lideri Ayetullah Humeynî'yi veriyor. Öbür bilimadamlarının çalışmalarında olduğu gibi bu incelemedeki problem de yine, İslâm'ın yeniden doğuşuyla ilgili sonuca ulaşmak için kullandığı yöntemdir. Wessels'in yaklaşımı, İslâmî bir grubun ya da liderin İslâm'ın gerçek öğretilerini yansıtmayı gerektiğini gözardı ederek, bir grup insanın ya da onların liderlerinin faaliyetlerini incelemektir.

Davranışçı yaklaşıma iyi bir örnek, R. Hair Dökmeciyan'ın *Islam in Revolution: Fundamentalism in the Arab World (Devrim İçinde İslâm: Arap Dünyasında Köktencilik)* adlı çalışmasıdır. Amerikan hükümeti için bir rapor olarak başlayan çalışma, İslâmî köktencilğin tarihî ve teolojik temellerini araştırmaktadır. Yazara göre çalışması, aynı zamanda fertlerin sosyal ve psikolojik yapıları ve köktencilerin liderleri ile de ilgilenmektedir.

Dökmeciyan köktencilerin ideolojilerini ve uygulamalarını açıklamaya çalışırken, günümüzdeki İslâmî hareketin fikirlerini geriye, Peygamber Hz. Muhammed (s.a.v.)'e kadar götürmektedir. Fakat bu konuyla çok kısa bir şekilde ilgilenmekte ve İslâmî diriliş hadisesini teolojik bir bakış açısından incelemeyi ihmal etmektedir. Başka bir deyişle Müslüman düşünürlerin siyasî fikirlerini iyice incelememektedir. Dökmeciyan'ın kitabı doksanbir tane İslâmî grubun listesiyle sona eriyor ve onların kökleri, inançları, üyeleri, militanları, mezhepleri, liderleri, boyutları, günümüzdeki durumları ve hangi ülkeden oldukları anlatılıyor.

Richard Mitchell *The Society of Muslim Brothers* adlı eserinde Müslüman gruplardan biri hakkında tarafsız bir çalışma yapmış. Birinci bölümde hareketin, başlayışından 1954'e, yani kanun dışı ilan edilip liderleri Nasır tarafından hapse atılncaya kadar olan ayrıntılı tarihçesini anlatıyor. İkinci bölüm hareketin organizasyonu, operasyon yöntemleri, ideolojisi, amaçları ve üyelerinin karakterleri üzerinde yoğunlaşıyor. Örgütün ideolojisinin ve organizasyonunun anlatımında Mitchell çok dikkatli ve tarafsız davranmış.

Mitchell'in tersine Nadav Safran Mısır'daki Müslüman Kardeşler hakkında daha dengesiz bir görüş ortaya koyuyor. *Egypt in Search a Political Community* adlı eserinde Safran, Kardeşler'in "modern bir devletin ve toplumun karmaşık sorunlarına dair hiçbir açık fikirleri olmadığını" söylemektedir.⁷

(7) N. Safran, *Egypt in Search of a Political Community: An Analysis of the Intellectual and Political Evolution in Egypt* (Siyasî Bir Cemaat Arayışındaki Mısır: Mısır'ın Düşünce ve Siyaset Alanında Değişimi Üzerinde Bir İnceleme, 1804-1925), Cambridge: Harvard Un. Press., 1961, s. 231.

Batılı bilim adamları İslâmî dirilişi incelerken, genelde modernleşme ve siyasî gelişme konuları üzerinde durmaktadırlar. Bu gelişmeci teorisyenlerden çoğu, siyasette dinin yeniden doğuşunu siyasî gelişmeyi önleyen geriletici bir unsur olarak görmekte-dirler. Başka bir ifadeyle, siyasî gelişme için lâiklik temel unsurdur ve öyle olmaya devam etmelidir.

Günümüzdeki İslâmî dirilişin sebebinin, modern hayatın problemlerinin yol açtığı krizler olduğu birçok bilimadamı tarafından tekrar edilmiştir. Modern çağın İslâm'ın varlığını tehdit ettiğini ve bu nedenle Müslümanların çaresizlik içerisinde dinin yeniden doğuşunu sağlamaya çalıştıklarını iddia etmektedirler. Dökmeciyan'ın çalışmaları, İslâm'ın yeniden doğuşunun bir kriz sonucu olduğu hipotezi üzerine kurulmuştur. Bir makalesinde günümüzde İslâm'ın yeniden doğuşunun arkasında bulunan sebepleri şu şekilde açıklamıştır:

İncelemeyi genelleştirirsek, yakın zamanlarda İslâmî ahlâka dönüş için sürdürülen çabanın, yine aynı zamanlarda ard arda gelerek İslâm ülkelerini sarsan başarısız tecrübelerle doğal bir cevap olduğu görülür. Bu uzamış kriz hâli, Batı ve Sovyet emperyalizminin karmaşık siyasî, ekonomik ve sosyal etkilerini de kapsamaktadır.⁸

Müslüman toplumların birçok değişim geçirdikleri, modernleşme ve Batı ile olan ilişkileri sebebiyle birçok yeni fikirle karşılaştıkları iddiasına katılıyorum. Ama Müslümanların bir krizle değil, daha kolay başa çıkabilecekleri bir sorunla karşı karşıya olduklarını düşünüyorum. John Esposito, İslâm'ın yeniden doğuşunun bilimadamları tarafından Müslüman gelenekçiler ve reformcular arasındaki ihtilâfın bir sonucu olarak incelenmemesi gerektiğini, çünkü "İslâm'ın ve modernleşmenin uyumsuzluğunun söz konusu olmadığını" söylüyor. "Tartışılan şey gereken değişikliğin yönü, yöntemi ve derecesidir."⁹ Bu görüş İslâm'ın yeniden doğuşuna, onu bir krizin sonucu olarak gören bakış açısından daha çok itibar kazandırıyor.

Netice olarak son otuz yıldaki İslâmî dirilişi inceleyen çeşitli yaklaşımlar gösteriyor ki, İslâm'ın siyasî düşüncesi, belirli sosyal, ekonomik ve siyasî olaylara dayanan geçici bir siyasî hadise olarak görülmektedir. Bilimadamlarının görüşleri arasında kayda değer bir ayrılık bulunmamaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla çoğu, Müslüman dünyasını incelemekte kullanılan en eski yöntemde ısrar ediyor: Oryantalizm.

-
- (8) R. H. Dekmejian, *Islam in Revolution: Fundamentalism in the Arab World* (Devrim İçinde İslâm: Arap Dünyasında Köktencilik), Syracuse: Syracuse University Press, 1985, s. 3.
 (9) J. L. Esposito, *Islam and Politics*, Syracuse: Syracuse University Press, 1984, s. 16.

Oryantalizm ve Ortadoğu Uzmanları

Oryantalizm ya da bilimadamlarının Ortadoğu'daki Arap ve İslâm ülkelerini incelemekte kullandıkları ve daha çok sömürgecilik devrinde İngiliz ve Fransız uzmanların yararlandıkları yöntem, Müslüman ve Hıristiyan Araplar tarafından olduğu kadar, Arap olmayan Müslümanlarca da gittikçe daha çok karşı çıkılmaya başladı. Edward Said, *Orientalism* adlı eserinde, Araplar ve İslâm üzerinde uzmanlaşmış olan tanınmış Batılı ve Arap sosyal bilimcilerin çalışmalarının çoğunu eleştirmektedir: Hamilton A.R. Gibb, Bernard Lewis, P.J. Vatikiotis, S. Hamady, Maxime Rodinson ve diğerleri. Said, Doğu ve özellikle de Müslüman Doğu üzerindeki İngiliz, Fransız ve ABD'nin resmî sömürgeci siyasetini yansıtan bu incelemelerin, belli kurumların, sosyal ve dinî âdetlerin bir ürünü olduğunu vurgulamaktadır. Şöyle diyor:

Bizden öncekilerin çalışmaları, bilim alanındaki kurumlaşmış hayatı, elde edilmiş bilgilerin ortaklaşa kullanılması, iktisadî ve sosyal şartlar bir yana, bilim adamının çalışmalarının etkisini azaltmaktadır. Oryantalizmin, geleneksel öğrenim (klasikler, İncil, filoloji), kamu kurumları (hükümetler, şirketler, cemiyetler, üniversiteler) ve önyargılı yazılar (seyahat kitapları, araştırma yazıları, fantaziler ve egzotik anlatımlar) ile ilgisi vardır. Bu ilginin mahiyeti, birikimci ve müşterek kimliği paylaşmasıdır. Oryantalizm açısından bunun sonucu, bir tür "kabul" olmuştur. Belirli şeyler, belirli ifadeler ve belirli çalışmalar bir Oryantaliste "doğru" gözükmüştür. Çalışmasını ve araştırmasını onlara bina etmiş, sırası gelince de bundan başka yazar ve araştırmacılar etkilenmişlerdir... Doğu, belli şekillerde okutulmakta, araştırılmakta, yönetilmekte ve yargılanmaktadır.¹⁰

Said, Batı'nın İslâm dünyası üzerinde ondokuzuncu ve yirminci yüzyılın başlarındaki baskısının; oryantalistlerin iddiaları, kullandıkları dil ve vardıkları sonuçların teşekkülünde ve tasfiyesinde önemli bir unsur olduğunu iddia etmektedir. Hatta Leonard Binder gibi bazı Batılı akademisyenler, kendi bilimadamlarının, bilimsel bakımdan yetersiz yaklaşımları somutlaştırdıklarını düşünmeye başladılar.¹¹

Amerikalı bir Müslüman olan Meryem Cemile, Batılı bilim adamlarının - Philip Hitti, Kenneth Crig, S.D.Goitein, Montgomery Watt, Wilfred C. Smith, Nadav Safran, Hamilton A. R. Gibb ve Freeland Abbott- İslâm hakkındaki yazılarını inceleyerek bulduklarını *Islam and Orientalism* adlı kitabında yayınladı. Cemile'ye göre bu bilim adamları tarihten modernleşmeye kadar her çeşit konu-

(10) E. Said, *Orientalism*, New York: Random House, 1979, s. 202. [*Oryantalizm: Sömürgecilik Keşif Kolu*, Çev. Selâhattin Ayaz, Pınar yay., İstanbul 1991, 3. bsk.]

(11) L. Binder, *The Ideological in the Middle East*, New York, 1964, s. 136.

yu ortaya koymuşlardır. Meryem Cemile çalışmasını, oryantalistlerin İslâm hakkındaki görüşlerini özetleyerek sona erdiriyor.

Bu bilimadamlarının bütün yazılarının ortak konusu ondört yüzyıl önce ortaya çıkan birşeyin, bugünün teknolojik uygarlığı için eski ve gündem dışı olması gerektiği mantığına göre İslâm'ın terkedilmesidir. Deneye tâbi olmayan değerleri reddederek, "değişim"i en üstün değer olarak görüyor ve insanlığın "ilerlemesi" gerekiyorsa, eski olan herşeyin faydasız görülerek terkedilmesini istiyorlar.¹²

Bununla beraber yazar, Batılı sosyal bilimcilerin hepsinin başka kültürler hakkındaki çalışmalarında önyargılı olmadıklarını belirtmek istiyor. İslâm'la ilgili çalışmalarında en tarafsız ve mantıklı olan bilimadamlarından biri Erwin I. J. Rosenthal'dır. Rosenthal, günümüz Müslümanları'nın yaşadığı krizin tabiatı bakımından ideolojik olduğuna inanıyor: İslâmcılar, milliyetçi lâikler tarafından küçültülerek yenilgiye uğratılmışlardır. Bu yüzden *Islam in the Modern National State (Milliyetçi, Modern Bir Devlette İslâm)* adlı eserinde Batılı bilim adamlarını, İslâmî konuları incelerken dikkatli olmaya çağırıyor:

Bir çare tavsiyesinde bulunmak bize (Batılı bilimadamlarına) düşmez. Günümüzde İslâm'ı araştıran Batılı öğrenciler gerçeği bilimsel yollardan ararken kolayca "neo-sömürgecilik" anlayışına yakalanabilirler, özellikle de bir eleştirmen, ya da yargıç rolünü üstlenirlerse. Var olan bir durumun iç ve dış sebeplerini anlamaya çalışmalıyız.¹³

Bir araştırmacı, hangi alanda olursa olsun, çalışmasına tarafsız bir yaklaşımda bulunmalıdır. Belli bir konu birine çekici gelebilir -ki bu araştırmanın başlamasının sebebidir- ama o kişi hiçbir zaman şu ya da bu gruba olan sempatisinden etkilenmemelidir. Özellikle yabancı bir kültürden gelen bir bilim adamı, belirli bir hipotezi ispatlamaya yetmeyen bazı olgular veya iddialar ortaya atabilir. Başka bir ifadeyle, araştırmacının kendi cehaletinden kaynaklanan kişisel önyargısı, aslında gerçek olguların yanlış yorumlanması olan fakat başkaları için "bilgi" anlamına gelen malûmatın basımına ya da yayılmasına sebep olacaktır.

Genelde İslâmî diriliş üzerine yazılan eserler, önyargılı ve ırkçı olmakla suçlanmaktadır. Esposito'nun *Islam and Politics* için yazdığı önsözde Herman Eilts, akademik araştırmanın karakterini şöyle özetliyor:

Batı'da bu hadisenin (İslâmî diriliş) açıklanmasındaki karmaşa, ırkçılık, önyar-

(12) M. Jameelah, *Islam and Orientalism*, Lahor: Mohammad Yousuf Khan and Sons, 1981, s. 182. [İslâm ve Oryantalizm, Çev. F. Yılmaz - A. Deniz, Seçkin Yay., İstanbul ?].

(13) E. Rosenthal, *Islam in the Modern National State (Milliyetçi Modern Bir Devlette İslâm)*, London: Penguin, 1970, s. xii.

gı başka kültürel oluşumlarda yer alan faaliyetleri tam ve net olarak açıklayabilmek için gereken modern siyasal bilimlerle ilgili teknik terimlerimizin kısıtlı oluşuyla daha da karışmıştır. Gelişmelerin İslâmî terimlerden çok Batılı terimlerle açıklanmaya çalışılması çoğunlukla kavram kargaşalarıyla sonuçlanmıştır.¹⁴

Bu cümleler bazı ünlü Batılı sosyal bilimcilerin yabancı kültürlerle yaklaşımlarında baskın olan önyargılı bakış açısını tamamen açıklamaktadır.

Dirilişin Sebepleri

Maalesef Batılı bilim adamlarının ilgisini İslâm'ın siyasî fikirleri değil de, çeşitli grupların şiddet hareketleri çekti. Çoğu, İslâm'ın dirilişinin gerçek nedenlerini gözden kaçırdı. Bu nedenle bu makalede İslâmî dirilişin köklerini ve neden bazı Müslümanların şiddete başvurduklarını anlamamıza yardımcı olacak bazı genel fikirler ileri sürülecektir.

1980'lerdeki İslâmî dirilişin ana sebebi Arap dünyasında siyasî özgürlüğün eksikliği idi. Buna, lâik Araplar ve İslâmcılar arasındaki ihtilaf da eklendi. Milliyetçi Araplar İslâm'a siyasî bir rol vermediler. Bağımsızlık sonrasında Arap devletlerini milliyetçiler idare etti. Bunun bir sonucu olarak da İslâmcılar ve milliyetçiler arasında ihtilâflar ortaya çıkmaya başladı. Milliyetçiler lâiklikte ısrar ederken, İslâmcılar, İslâmî kanun ve prensiplerin tatbik edilmesini istediler.

Milliyetçiler bir kere gücü ellerine geçince, yeni kanun ve hükümet sistemleri uygulamaya başladılar. Avrupa'nın anayasal, ticarî ve ceza kanunları, kelimesi-kelimesine Arapça'ya çevrildi. Hemen hemen her Arap ülkesi, eski sömürgecisinin kanunlarını benimsedi. Meselâ Libya İtalyan ceza kanununu tercüme etti ve yeni kanunun bazı maddelerinin, kendinin Şeriat tarafından şekillendirilen âdet ve gelenekleriyle uyuşmamasını gözardı ederek, Libya kanunu olarak uyguladı. Böylece birçok Arap, dinî inançlarının derecesi ne olursa olsun kendisini, dinî sebeplerle değil de geleneklerinin çiğnenmesi yüzünden bu kanunlara karşı çıkar buldu.

Arap ülkelerinde Batılı kanunların uygulanması, çoğu Batı'da, ya da Arap ülkelerindeki Batı kökenli okullarda öğrenim görmüş, lâik kafalı aydınların çabalarına bağlanabilir. Onlar, ekonomide gelişme isteyenler için Batı'nın en iyi örnek olduğuna inandılar. Başlıca bağımsızlık sonrası politikalarını, Batı'dakilere benzer siyasî müesseselerin kurulması için yaptıkları çağrılar oluşturdu. Bu milliyetçi aydınların zihinlerini, milliyetçilik, sosyalizm, komünizm, dinin ve siyase-

(14) J. L. Esposito, *Islam end Politics*, s. ix.

tin ayrılması doldurdu.

Aydın Araplar, Araplar'ın gelecekteki siyasî, sosyal ve iktisadî hayatı için değişik ideolojilere ve hayallere kapıldılar. Milliyetçiler ve İslâmcılar arasındaki görüş ayrılığı, kitap ve gazete sayfalarındaki basit tartışmalardan. İslâm'a pahalıya mâl olan kanlı çatışmalara dönüştü. Bu durum Arap ülkelerinde, askerî rejimlerin ya da kraliyet ailelerinin yönetime el koymalarının sebeplerinden biriydi. Ayrıca İsrail'in varlığı da Arap liderlerinin Arap milliyetçiliğinin müdafaası için, Arap birliği çağrılarını haklı gösterdi.

Öte yandan sonuç Müslümanların birliği olmayacağı için, İslâmcılar Arap milliyetçiliğini desteklemediler. Muhalefetleri sebebiyle birçoğu hapsedilip, işkence gödü. Uzun süren hapis hayatından sonra çoğu İslamcı, İslâmî kanunlar üzerinde kurulu olmayan her türlü hükümeti reddederek Müslümanları, İslâm devleti kurmaları için sıkıştırdı. Bazıları Müslümanları yöneten gayri müslim hükümetlerden kurtulmak için kuvvet kullanma yolunu benimsediler. İslâmî dirilişi anlamaya çalışan her araştırma, Arap İslâmcıları ve lâikleri arasındaki ideolojik ihtilâfın üzerinde kurulmalıdır.

1990'lara girerken "Müslimfobi"¹⁵ kelimesi Batılı politikacılar arasında yayıldı. Bundan sonra Batılılar'ın İslâm dünyasına bakışları daha düşmanca olacak ve bu da birçok tehlikeli sonuçlara yol açacaktır. 1989'da komünizmin çöküşünden sonra bazı Batılı politikacılar yeni bir düşman yarattılar: İslâm. 1990'da Avrupa Topluluğu'nun başkanı olan İtalya Dışişleri Başkanı Gianni De Michele ile yapılan bir konuşmanın başlıca konularından biri de buydu. Komünizmin çöküşünden sonra Doğu'dan gelecek bir tehditin kalmaması nedeniyle Nato'nun bir bütün olarak korunup korunmayacağıyla ilgili bir yorum yapması istenildiğinde, De Michele şöyle cevap verdi:

Bu varlığı feshetmek, bu güvenlik organizasyonu ile sağlanmış olan birleşmeyi ziyan etmek hata olur... ve komunizmle pazar ekonomisi arasındaki çarpışmanın yerini, Batı ve İslâm dünyası arasındaki çarpışmanın alacağını düşünebilirsiniz.¹⁶

İslâm korkusunun sadece bilimadamlarınca değil politikacılar ve hükümetler tarafından da hissedildiğinin günümüzdeki örneği, Bosnalı Müslümanların Hıristiyan Sırplarca katledilmesine NATO'nun ve Avrupa Topluluğu'nun gösterdiği hoşgörüdür.

(15) Daniel Pipes tarafından "The Muslims Are Coming! The Muslims Are Coming!" adlı makalesinde kullanılan bir terim, *National Review*, (19 Novamber 1990), s. 28.

(16) Bkz. *Newsweek*: The International Newsmagazine, (2 Temmuz 1990), s. 56.

Özet olarak, Arap dünyasındaki İslâmî dirilişe Batı'nın yaklaşımı dar görüşlü olma ve araştırmayı yürüten bilimadaminin ilgi alanlarından etkilenme eğilimindedir. Örnek olarak, bir bilim adamı ya da yazar psikolojiye ilgi duyuyorsa, çalışmasının sonucu İslâmî hareket üyelerinin bu modern dünyada bir kimlik sorunları bulunduğuna işaret edecektir. Bu psikolojik sorun bazı insanların, kimliklerini bularak kendilerini tekrar güvenlikte hissedebilmeleri için İslâm'ın öğretilerine yönelmelerine yol açmıştır.

Ekonomistler her zaman modernleşme konusunu ve Müslümanların geleceği olarak gelişmenin bu yönlerini nasıl reddettiklerini ele alırlar. Oysa gerçekte İslâmcılar, hiçbir zaman teknolojiyi ve gelişmeyi reddetmemişlerdir. İslâm'ın öğretileriyle uyuşmayan Batılı davranışı reddetmiş olabilirler ve bunda da yalnız değillerdirler: Çinliler ve diğer Uzakdoğu toplumları da kendi inançlarıyla uyuşmayan bazı Batılı davranış biçimlerini reddetmişlerdir. İslâmî hareket üzerinde yapılacak bir inceleme liderlerinin toplumdaki en tahsilli insanlardan biri olduğunu gösterecektir. Onlar mühendisler, sosyal bilimciler ve tıp doktorlarıdır.

Bu yaklaşımlardan hiçbiri İslâmî dirilişi dürüst bir bağlamda açıklayamaz. Hiçbir yaklaşım tek başına -meselâ psikolojik yaklaşım- bu kadar karmaşık bir konuyu anlamamıza yardımcı olamaz. Konunun bütününe çok yönlü olması sebebiyle daha derin ve doğru bir anlayış, ancak plânlanmış, etraflı ve tarafsız bir yaklaşımla elde edilebilir. Başka bir deyişle araştırmacı, kendini yabancı sosyal oluşumlara karşı olan önyargısından kurtarmak zorundadır, çünkü ancak bu gölgeleri kovmakla Arap ve İslâm dünyasında ortaya çıkan gelişmeleri doğru bir şekilde anlamasını sağlayacak kapıyı aralayabilecektir.

Çeviren: F. Mehveş Kayani